

Antun SBUTEGA*

TRANSCENDENTNA I ISTORIJSKA DIMENZIJA INDIVIDUALNOG I KOLEKTIVNOG IDENTITETA

Identitet ima brojne dimenzije i aspekte, ali je riječ prije svega o tome da se odgovori na fundamentalno pitanje koje svaka osoba postavlja. Kant je sažeo bitna filozofska pitanja u četiri; „Što mogu znati?“, „Čemu se mogu nadati?“, „Što mi je činiti?“ i „Što je čovjek?“. Sva ona su povezana, ali je najvažnije posljednje; „Što je čovjek?“ ili individualizirano; „Što sam ja?“, ili bolje „Ko sam ja?“ To je suštinsko pitanje identiteta, koje svako postavlja pokušavajući da nađe odgovor. Čovjek izmiče svakom pokušaju definisanja. On je svakako biološko, psihološko, društveno biće itd., ali je istovremeno iznad svake od tih kategorija, on ih transcendirira, nadilazi, i nijedna od postojećih filozofskih i naučnih definicija ne uspijeva da obuhvati sve dimenzije čovjeka. Pominjem samo jednu zanimljivu definiciju, Platonovu, koja kaže da je čovjek dvonožno živo biće koje nema perje. Ona je tačna, ali daleko od toga da bude sveobuhvatna.

Citiram ovom prilikom i obaveznog Njegoša; „Što je čovjek, a mora bit čovjek.“ – Čovjeku je data egzistencija, a on je u stalnoj potrazi za svojom esencijom, biti. Problem je posebno složen zato što čovjek nije determinisano, dovršeno biće, već slobodno i dinamično. Aristotel govori o kategorijama potencije i akta. Svako biće raspolaže određenim potencijalima, ali samo jedan dio njih realizuje. Samo je Bog po definiciji potpuno realiziran, čisti akt. Svako ljudsko biće se dakle susrijeće sa problemima određenja suštine svoga bića, nalaženja smisla vlastite egzistencije i težnje za samorealizacijom.

Sušтина čovjekovog identiteta je njegovo ja, koje je transcendentno i koje ima duhovni supstrat. Mislim da to niko ne dovodi u pitanje, bez obzira na to što se podrazumijeva pod duhom, da li se tretira kao filozofska ili poetska ka-

* Prof. dr Antun Sbutega, ambasador Crne Gore pri Svetoj Stolici i Suverenom viteškom malteškom redu

tegorija, kao skup najfinijih atoma, kako su objašnjavali grčki atomisti, ili kao religiozni koncept. To je jezgro čovjeka, njegova vertikalna, u kome je gravitaciona tačka njegovog identiteta.

Naravno, pored toga svaka osoba ima i razne druge identitete, polni, etnički ili nacionalni, religiozni, profesionalni, kulturni i druge, odnosno, pored vertikalne ima i horizontalnu dimenziju koja ga povezuje sa drugima i sa prirodnim i društvenim ambijentom u kome egzistira. Sve to čini jedan totalitet koji je osoba, ličnost.

U tom smislu, osoba se može porediti sa Sunčevim sistemom u čijem je centru transcendentno biće čovjeka, njegov duh, ili duša, oko koga kruže razni drugi identiteti, manji, pokretni i promjenjivi, koji od duha dobijaju energiju i svjetlost, kao planete od Sunca. Ukoliko se Sunce ugasi, planete, ostajući bez svjetlosti i energije umiru, a ako se poremeti delikatna ravnoteža gravitacionih sila dolazi do kolapsa sistema.

Bit čovjekovog identiteta, njegova sloboda i dignitet proizilaze iz njegove duhovne, transcendentne suštine, koja nadrađa ograničenja prostora i vremena i povezuje ga sa vječnim i apsolutnim.

Dok je to jezgro ličnosti konstanta, iako živa, ostali identiteti, kulturni, religiozni, socijalni i drugi su promjenjivi i istorijski uslovljeni. Pri tome mislim na istoriju društvenih zajednica čiji je svaka ličnost dio, kao i na personalnu istoriju svake osobe. Inserirana u društveni kontekst, porodicu, pleme, narod, naciju, državu, čovječanstvo, osoba nasljeđuje njihove kolektivne identitete i vrijednosti, koji su formirani u toku dugih istorijskih procesa i koji stalno evoluiraju i mijenjaju se. No, svaka osoba ima slobodu da mijenja svoj nacionalni, kulturni, religiozni i druge kolektivne identitete. Ne možemo se osloboditi svoga nasljeđa, ali ga možemo mijenjati i nadgrađivati, imati prema njemu kritički odnos. Danas je moguće mijenjati i pol, a kamoli državljanstvo ili politička ubjeđenja.

I interpretacija istorijskog nasljeđa se stalno mijenja, kada je u pitanju kolektivna i lična istorija. Nije tačna tvrdnja jednog grčkog filozofa da ni bogovi ne mogu mijenjati prošlost. Kako kaže pjesnik Tomas Eliot: „Vrijeme prošlo i vrijeme buduće su, možda, sadržani u vremenu sadasnjem”. Istorija nije skup činjenica i fakata, muzejskih eksponata i arhivskih dokumenta, već interpretacija događaja i procesa iz prošlosti. Ta interpretacija se stalno vrši iznova, jer otkrivamo nove činjenice, ali i zato što se mijenja tačka gledista i način interpretacije. Kada je u pitanju lična istorija, mi ista sjećanja, na primjer iz djetinjstva, različito doživljavamo i tumačimo u raznim dobima naseg života.

Kako se mijenjao odnos prema religioznim ili nacionalnim kategorijama te interpretacija istorije, i kako su brzo ljudi mijenjali svoj vjerski, nacionalni

identitet ili svoja politička ubjeđenja na ovom prostoru u svega nekoliko decenija – ne treba podsjećati.

Dakle transcendentno jezgro, koje je centar ličnog identiteta, čovjekovo Ja, ostaje konstantno cijeloga života (a prema mnogima, uključujući i mene, i poslije smrti) dok se državljanstvo, nacionalna pripadnost, ideologija, profesija i drugi identiteti mogu više puta mijenjati.

Pokušaj dokidanja transcendentnog supstrata ličnosti, u kome počiva njena sloboda, koja je prema Danteu najveći dar Boga čovjeku, znači agresiju na bit ličnosti. U tom smislu imamo tragična iskustva iz nedavne prošlosti svijeta i ovih prostora. Svi totalitarni i diktatorski režimi su pokušali da dokinu duhovnu suštinu osoba, dakle njihovu slobodu i dignitet, namećući ideološke, nacionalne i druge kolektivne identitete, koji su pretvarali individue u mehaničke djelove grupe, subjekte u objekte, kojima se moglo manipulirati jer nisu više bili ličnosti.

U toku duge istorije civilizacije, teško i uz mnoge žrtve se postepeno afirmisao koncept da je svaka osoba slobodna ličnost sa dostojanstvom, bez obzira na rasnu, vjersku, polnu i nacionalnu pripadnost i političko ubjeđenje, koja ima neotuđiva prava formulisana u Deklaraciji o pravima čovjeka Ujedinjenih nacija.

Insistirati na značaju osobnog karaktera identiteta, na individualnosti i slobodi, ne znači afirmirati ekstremni individualizam i negirati značaj kolektivnih identiteta. Čovjek je društveno biće, koje se realizuje samo u intenzivnoj relaciji sa drugim osobama. U tom smislu, njegova duhovna suština ga ne odvaja, već naprotiv spaja sa drugima koji je takođe posjeduju i sa kojima on ostvaruje potpunu komunikaciju upravo u duhovnoj sferi. U njoj se prevazilazi i pobjeđuje animalni egoizam, sklonost agresiji i nasilju, koji proizilaze iz nagona i sebičnih interesa, koji nužno izazivaju manje ili više dramatične sukobe.

Ako je duhovna dimenzija suština svakog ljudskog bića, onda je ona isto tako u biti najvažnijih kolektivnih identiteta kao što su kultura i civilizacija, koje za bazu imaju zajedničke sisteme duhovnih i moralnih vrijednosti, kao što su velike religije i filozofski sistemi, koji na dugi rok određuju dinamiku i pravce razvoja umjetnosti, nauke, tehnike, ekonomije i politike.

Ako je bitno prvo odgovoriti na pitanje ko sam ja, važno je naravno i naći odgovor na pitanje ko smo mi. Kao što duhovni supstrat prožima sve slojeve ličnosti, iracionalne, racionalne i nadržacionalne, tako se i ukupno iskustvo društva kome pripadamo i ukupnog čovječanstva ugrađuje u naš genetski hod, u našu ličnost kao kolektivno nesvjesno (ili arhietipsko, kako kaže Jung) i kolektivno svjesno.

Odnos između individualnog i kolektivnog identiteta je složen i često konfliktan, unutar ličnosti i unutar društva. U tom smislu moguća su dva ekstrema: jedan je socijalni autizam, u kome pojedinac svodi komunikaciju sa društvom na minimum nužan za opstanak i drugi, kada se utapa potpuno u društvenu grupu, odričući se skoro potpuno individualiteta, svodeći se na element sistema. U ovom kontekstu spominjem i dva druga ekstremna patološka stanja, paranoidno i šizoidno. Prvo znači na nivou lične patologije, pojednostavljeno rečeno, sabijanje raznih identiteta u jedan, zatvaranje i doživljavanje drugih i spoljnog svijeta kao opasnosti i neprijatelja. Šizoidna patologija, međutim, znači da prevladavaju centrifugalne sile, i osoba se dekomponuje na razne ličnosti, dezintegriše se.

Te patologije su poznate i na društvenom planu. Osjećaj straha i anksiozna stanja su imanentna svim ljudskim bićima, ali ona jačaju kada se osobe, iz raznih razloga, osjećaju nesigurnim, ugroženim, dakle, u periodima ličnih i društvenih kriza. Kada jedno društvo prolazi kroz duboke ekonomske, socijalne i političke krize, onda to svakako ima uticaj na individualno psihičko stanje i stvara se jedna opasna interakcija u odnosu društvo – pojedinac. Ako u takvim situacijama politička i kulturna elita, odnosno njeni djelovi, te takozvani karizmatični lideri, kako bi osvojili ili učvrstili vlast, koriste postojeću socio-psihičku napetost, upotrijebe svoju moć da pojačaju društvenu patologiju, onda ona postaje dominantna sa dramatičnim i često tragičnim posljedicama. Istorija XX vijeka je u tom smislu veoma poučna. Totalitarni režimi su iskoristili društvene i ekonomske krize za osvajanje i održavanje vlasti, izazivajući revolucije, ratove i proizvodeći sisteme koji su, bazirani na nasilju i strahu, držali u ropstvu stotine miliona ljudi, lišavajući ih elementarnih ljudskih prava, slobode i digniteta. To je očito bilo moguće zato što u tim društvima u određenim periodima nije bilo kritične mase osoba koje nijesu podlegle kolektivnoj patologiji, odnosno zato što društvo nije imalo solidne vrijednosne temelje. Društvene patologije se šire kao kužne bolesti ako ne postoje odgovarajuće mjere preventive, higijene i zaštite, kako je već maestralno objasnio Albert Kami u svome poznatom romanu „Kuga”.

Tako se Jugoslavija dezintegrisala jer nije imala jako vrijednosno jezgro u stanju da njene razne djelove održi na okupu u harmoničnoj ravnoteži. Suprotno, u pojedinim njenim djelovima se u isto vrijeme bila kreirala kolektivna paranoja, vješto manipulisana od centara moći, koja je imala tragične posljedice. Odgovornost za to svakako snose političke i društvene elite, ali i veliki broj građana koji iz oportunitizma, ravnodušnosti i straha nije dovoljno pružio otpor. Sačuvati individualni identitet, to znači svijest i savjest, duhovni supstrat i etičke vrijednosti, ono što se u crnogorskom etosu naziva čojstvom,

zahtijeva konstantne napore da se odoli raznim unutrašnjim i spoljnim iskušenjima i pritiscima, a ponekad zahtijeva hrabrost i spremnost za žrtvu, u ekstremnim slučajevima heroizam. Samo to je garancija očuvanja ličnog digniteta, ali i stabilnosti društva, odnosno njegove sposobnosti da izbjegne patološka stanja.

Ova tematika je posebno aktuelna u procesu globalizacije, koji čini važnim problematiku određenja čovjeka i društvenih grupa u odnosu na ukupno čovječanstvo kao i u odnosu na pokušaje nametanja raznih ideoloških i političkih kolektivnih identiteta, te integralističkih i fanatičnih religioznih koncepata u cilju političkog i ekonomskog manipulisanja. Situacija je tim kompleksnija što svijet, a posebno Evropa, prolaze kroz dugoročnu krizu, koja pojačava osjećaj egzistencijalne nesigurnosti i neizvjesnosti.

Ti problemi su posebno aktuelni na Balkanu koji u odnosu na druge djelove Evrope, kasni u procesu stvaranja nacija i nacionalnih država, u društvenom i ekonomskom razvoju, i prolazi kroz složeni proces tranzicije, tim više što su jugoslovenski ratovi ostavili traume i posljedice koje još nijesu sasvim prevaziđene. Ti ratovi su bili inspiracija za poznato djelo Samuela Huntingtona „Sukobi civilizacija”.

Prevazilaženje nesporazuma i konflikata zbog različitosti je moguće u sferi duhovne dimenzije, koja je zajednička a koja omogućava dijalog. Nijesu problem razlike, jer svaka osoba je različita i bez razlike nema dijaloga, i samo oni koji imaju jasan vlastiti identitet mogu ući u konstruktivni dijalog sa ostalima. Problem je što je izgradnja ličnosti koje čine slobodno, otvoreno i demokratsko društvo, zatjevan proces, a sloboda znači odgovornost i često se lakše identifikovati sa grupom (etničkom, religioznom, ideološkom, interesnom itd.), žrtvujući ličnu slobodu, iz osjećaja sigurnosti, egoističkih interesa i profita, kako je već objasnio Dostojevski u romanu „Braca Karamazovi” u čuvenom pasusu o Velikom Inkvizitoru. Ali kako je rekao Krist: „Što vrijedi čovjeku da dobije cijeli svijet ako svoju dušu izgubi”.

Antun SBUTEGA

TRANSCENDENTAL AND HISTORICAL DIMENSION OF THE INDIVIDUAL
AND COLLECTIVE IDENTITY

Summary

A man surpasses every attempt of explication and putting into biological, psychological, social and other categories. His essence and specificity compared to all other creatures lies in his crucial transcendental, i. e. spiritual dimension, which is the gravity core that keeps together other various individual and collective identities he possesses, which on the other hand derive from his social being and his relation with changing social and historical context in which he exists.

That's why the spiritual substratum of a man is of crucial significance for his individual identity, as the great spiritual systems are for the collective identity. It's not only about the great religions but also about other spiritual systems, such as philosophy, that have impact on art, culture, science, social order, politics, economy, and which have the historical evolution. Although the transcendental dimension qualifies every human being, regardless of the time and spatial dimensions of his existence, it is unquestionable, thus, that he is interacting with its surroundings, being under the influence of complex social historical processes. However, in the same time, a human being is fundamentally free, that is to say, it is not the passive object of the historical processes, but has been actively defined in relation to them, while keeping its' elementary identity which derives right out of its transcendental being, which forms the basis of its freedom. For this reason every attempt to deny the transcendental dimension to a man is violence, which is also the attempt to restrict his freedom and reduce him to various ideological, political and economical dimensions, i. e. turning a man from the subject into an object.

This matter has always been actual, especially within the globalisation process, which reactualizes the defining of a man and all sorts of social groups in relation to the overall human kind, as well as in relation to strivings to impose various ideological and political collective identities, and moreover integralistic and fanatic religious concepts aiming to enable political and economical manipulation. The problem of personal and collective identity is especially actual on the Balkans, which is lagging when compared to other regions of Europe in the process of creating nations and national states and which undergoes a complex transition process, even more so as the wars in ex Yougoslavia have left traumas and consequences that have not yet been overcome.